

FIGYELŐ

Kéki Béla (1907–1993.) Búcsúznunk kell Kéki Bélától, az Országos Széchényi Könyvtár, majd a Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárának egykori igazgatóhelyettesétől, aki egyetemi és főiskolai előadásai, valamint publikációival könyvtárosok több nemzedékét vezette be az európai és a magyar könyvtörténet fejezeteibe. Gazdag életművének első fele jórészt Erdélyhez kapcsolódott. Petrosényban született 1907-ben, középiskolai tanulmányait Erdélyben végezte, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán tanári diplomát szerzett. 1927-ben egyetemi tanulmányait a kolozsvári egyetemen folytatta, ezt követően előbb a Kolozsvári Lyceumi Könyvtár, majd 1940-től a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár munkatársa lett. Munkatársa volt több erdélyi magyar folyóiratnak és újságnak is (*Erdélyi Irodalmi Szemle, Keleti Újság*), 1936-tól a *Pásztortűz* szerkesztője, 1941-től pedig az *Ellenőr* színikritikusa lett. Publicisztikai tevékenysége során lelkes propagálója volt a modern magyar zenének, mindenekelőtt Bartók és Kodály művészetének. Az erdélyi szellemi életben való élénk részvételének a második világháború vetett véget. Hadifogságból való visszatérése után, 1949-ben az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatóhelyettese lett. Varjas Bélával együtt talán ők voltak a nemzeti könyvtár utolsó olyan vezetői, akik még nem politikai okokból kerültek oda, hanem akik valóban könyvtárosok: a nemzeti könyvtár gyűjteményét ismerő és szerető szakemberek voltak. 1949-től az ELTE Bölcsészkarán, illetve a Pedagógiai Főiskola Könyvtári Tanszékén nyomdászattörténeti és könyvtörténeti előadásokat tartott. Élvezetes előadásai, és jegyzeteiből könyvtárosok hosszú sora kóstolt bele az írás és a könyv történetébe. 1971-ben kiadott írástörténeti műve (*Az írás története* Bp. 1971–1975. Gondolat K. 159 l.) a két magyar kiadáson kívül két német és egy cseh nyelvű változatban is megjelent. 1952-től a Műszaki Egyetem Központi Könyvtárában lett az Olvasószolgálat vezetője; 1957-től 1968-ig, nyugdíjazásáig a könyvtár igazgatóhelyettese, 1956 után, 15 évig a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnökségi tagja volt. Könyvtári Ászaklapokban számos publikációja jelent meg, de sajnos így is sok mindent magával vitt; élete utolsó éveiben — a témához szükséges szabadabb légkört felhasználva — készült ugyan a harmincas–negyvenes évek erdélyi szellemi életéről, folyóiratairól mindenekelőtt az általa is szerkesztett *Erdélyi Irodalmi Szemle* történetéről összegezést írni, de a halál ebben már megakadályozta. Azt még megérte, hogy 85. születésnapján, kultúránk érdekében kifejtett tevékenységéért a Magyar Köztársaság kitüntetésben részesítette. Emlékét — az erdélyi kisebbségi sajtóban írott cikkei és könyvtörténeti tanulmányai mellett — tanítványai is megőrzik.

KÓKAY GYÖRGY

A magyar irodalomtörténet bibliográfiája c. sorozat újabb kötetei. A bibliográfiai kézikönyv sorozatnak 1972-ben, 1975-ben, illetve 1982-ben megjelent 1., 2. és 6. kötete után az elmúlt évek folyamán több új darabja került a közönség kezébe: az 1849–1905 közötti periódus könyvészetének általános részét és személyi részének első hányadát magában foglaló 3. kötet, továbbá az 1905–1945 közötti időszak személyi részét befejező 7., és az 1945–1970 közti negyedszázad irodalomtörténeti-kritikai munkásságát fellelő 8. kötet.

A 19. század második felének bibliográfiája immár a polgárosult nemzeti irodalom tükré, teljesen kifejezett irodalmi életé, önállósult — társadalmilag emancipálódott írói pályáké, korszerűsödő irodalmi kifejezőeszközöké. Még szélesebb körű és szerzeágazóbb anyagot kellett tehát szerkesztőinek, II. Törő Györgyinek, Nagy Miklósnak és Tódor Ildikónak feldolgoznia és rendszereznie, mint az előző kötetek készítőinek.¹ Ezért is szövegi le előszava jogos öntudattal azt, hogy feladatkörének határain nem volt módja túllépni, hogy a kiadvány a magyar irodalomtudomány, és nem a magyar irodalom bibliográfiája: azaz nem terjed ki az írói alkotások nem tudományos jellegű kiadásaira, illetve az egyes folyóiratokban közölt szépirodalom könyvészeti regisztrálására. Ha még erre is vállalkozott volna, az kétségtelenül szinte kezelhetlenné duzzasztotta volna a köteteket. Mással, nem kevésbé értékessel viszont jócskán gazdagított bennünket a vállalkozás. A 3. kötet híven követi az előzőeknél már bevált rendszerező elveket, illetve felépítési kereteket — az anyag bőségénél fogva azonban az irodalmi „háttér” — intézményrendszer, elvi kérdések stb. — bemutatása szükségszerűen jóval kiterjedtebb. S a gyűjtemény az irodalmi folyamat immár kialakult szerves állandóságát, stabilitását is erőteljesebben érzékelteti. Törzssanyagát az OSzK-ban fellelhető könyvek és periodikumok szolgáltatták. Elkészítéséhez a szerkesztők közel 400 folyóiratot és hírlapot (közülük nem egynek számos évfolyamát) vizsgálták végig. Emellett jelentős mértékben hasznosították a határainkon kívül megjelenő magyar nyelvű irodalomtörténeti publikációkat, beleértve a külföldi folyóiratok magyar irodalomtörténeti publikációanyagát is. Ezzel együtt a rendkívül kiterjedt anyagban szelektálniok kellett: a korszak egész magyar irodalomtörténeti anyagának feldolgozása össze-mosta volna a jelentőset a lényegtelennel, — így a kötet — s ezt csak helyeselhetjük — csupán azokkal a szerzőkkel foglalkozik, akiknek tevékenységét eddig érdemi szakirodalom elemezte. De még itt is — úgy szintén helyesen — számot vetettek azzal, hogy olyan szerzőket is tárgyalniok kell (pl. Arany Jánost), kiknek teljes szakirodalmi önálló kiadványt is megtöltene. Ebből következően a kiemelkedő írók szakirodalmát (köztük pl. Gárdonyiét, Gyulaiét) erőteljesebben rostálták, mint a kisebb jelentőségű írókét. Az az anyag van együtt, amelyre az irodalomtörténetész szakembereknek munkájukban szükségük lehet. E célt szolgálja az is, hogy a szerkesztők külön fejezetekben összegezték a kutatás számára alapvető segédkönyvek, összefoglaló irodalomtörténetek könyvészeti leírását. Valamint az, hogy külön fejezet szól az idegen nyelvű irodalomtörténeteket kommentáló szakirodalomról, amennyiben a mű e korszakban keletkezett.

Bibliográfiánk e köteté — az előző kötetekhez szintén hasonlóan — megkönnyíti a további bibliográfiákban való tájékozódást: a régebbi nemzeti bibliográfiák mellett tartalmazza a hírlapbibliográfiákat, az irodalomtörténeti kurrens bibliográfiákat és repertóriumokat, valamint a rokon tudományok fontosabb bibliográfiáit. Aki a rokon tudományokban tájékozódni akar, az első lépéseket kiadványunk segítségével is megetheti — a hazai klasszika-filológiai irodalomtól a művészettörténetig.

Hasznos segítőársunk továbbá a magyar irodalmi lexikonokról és életrajzgyűjteményekről adott összegzés — az abban foglaltak nélkül dolgozni aligha lehet. Ugyanez vonatkozik az összefoglaló magyar irodalomtörténeti művek jegyzékére, beleértve azok szakirodalmát is. Fejlődéstörténetileg összegyűjtötték benne mindazokat az alkotásokat, amelyek alapján a megjelenés idején az egykori szakember (vagy érdeklődő olvasó) a folyamatok *egészéről* tájékozódhatott. A csak az 1849–1905 közötti korszakról, vagy jobbára e korszakról szóló szintéziseket — az eddig bevált gyakorlatot szintén folytatva — ezúttal is elkülönítették, így akit csak ez érdekel, erre koncentrálhat. Az antológiák, albumok listája nyomán pedig az egykorú irodalmi értékörzés és értéktudatosítás folyamatába pillanthatunk bele.

Fontos erénye a kiadványnak az is, hogy az előző kötetekhez képest tüzetesebben és árnyaltabban tér ki az irodalmi életre — mindenekelőtt az író társadalmi, illetve gazdasági helyzetére, író és közönség viszonyára. Sokrétűen felöleli az irodalmi mozgás elsődleges hatótényezőit — az irodalmi társaságoktól a könyvtárakig, a sajtóig és a színházig. Igen lényegesnek tartom az „Irodalom és társadalom” című fejezetet is — köztudott, hogy a korszak elején irodalmunk a nemzeti tudat mentesvárának szerepét töltötte

¹ II. Törő Györgyi — Nagy Miklós — Tódor Ildikó: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája*. 3. köt. 1849–1905. Általános rész — Személyi rész. I. A–Gy. Sorozatszerk. Kókay Györgyi és V. Windisch Éva. A kötet munkatársa Csóra Karola. Bp. 1990., Akadémiai K. 774 p.

be, annak egyik kiemelkedő kohéziós-integratív tényezője volt. Ugyanakkor tükrre és elősegítője a polgárosodás rohamosan kibontakozó folyamatának, s vele az írói szereptudat, funkciószemlélet, irodalmi hatásmechanizmus átalakulásának. S e korszakban újra kellett gondolni nemzeti irodalmunknak a világirodalom egyetemességébe való beletartozását, nemzeti jelleg és univerzalizmus kölcsönhatását is. A bibliográfia rendszerezéséből mindez jól érzékelhetően élénk tűnik.

Az irodalom és filozófia, irodalom és világnézet, irodalom és természettudomány, irodalom és vallás, irodalom és erkölcs című fejezetek a kritikai gondolkodás fejlődésének elvi-szellemi alapját világítják meg kiadványunkban. Különösképpen az optimizmusról és pesszimizmusról, a tragikumról, az „ideál és reál” viszonyáról, valamint a költői igazságszolgáltatásról szóló írások összeállítása becse, hiszen az ide gyűjtött cikkek, tanulmányok az írói lélepszemlélet, mentalitás, erkölcsi és esztétikai beállítódás legfontosabb kérdéseit ragadják meg. (A válogatás azonban ezúttal még részletesebb lehetett volna – alig van jelentősebb hazai alkotója a korszaknak, aki valamiképpen ne nézett volna szembe e problémákkal.) Figyelemre méltó az egyes – nagyobb lélegzetű – irodalomelméleti művek kritikai visszhangjának feltérképezése is – a gondolatok egykorú továbbgondolását ismerheti meg segítségével az olvasó. S hasonlóképpen figyelemreméltó, ugyanakkor új vonás itt az annotáció: a rövid jegyzetek az egyes írások karakterisztikumába avatják be a bibliográfia használatját.

A műfajelméleti fejezetnek pedig az az újdonsága – eltekintve attól, hogy a korszakban előretörő műfajok (pl. regény, verses regény, népszínmű stb.) anyagát summázza –, hogy önálló egységként felveszi a műfordítást is, a világirodalom termékenyítő hatásának beható megfigyelését lehetővé téve. Az irodalomtudomány és az irodalomkritika című összeállítást a két diszciplína tudatát, önszemléletét világítja át – az utóbbi alighanem bővebb is lehetne. Hiszen egy korszak esztétikai normarendszerét, értéktételezését és minőségpreferenciáit, emberfelfogását, társadalomlátását a kritikára vonatkozó anyagból legalább annyira megismerhetjük, mint magából a szépirodalomból.

Közhely, hogy az irodalomtörténész nem képes érdemben végezni munkáját az alapvető történelmi források (iratgyűjtemények, emlékiratok, levelezés) és a történelmi feldolgozások nélkül. E téren is folytatódik az előző kötetek instruktív kezdeményezése. Emellett külön említést érdemel a társadalom alapvető új kategóriáira – középosztály, dzsentri, polgári értelmiség stb. – vonatkozó gyűjtés. Ugyanakkor viszont féljünk, hogy a korszak legfontosabb, szellemiségmeghatározó eszmei irányzatainak a liberalizmusnak, a pozitívizmusnak, a konzervatívizmusnak, a szocializmusnak – az áttekintése hiányzik: enélkül ugyanis a különben gondosan bemutatott irodalmi irányzatok (népiesség, romantika stb.) követelményrendszerének megértése sokkal nehezebb.

Az irodalmi élet szervezeti kereteinek feldolgozása – a feltételrendszer differenciálódása, az orgánmok gyarapodása, az intézmények sokasodása és polgárosulása révén – úgyszintén sokkal kiterjedtebb munkát igényelt az előző kötetekhez képest. A szempontok többnyire egyeznek azokkal, de a vizsgált anyag gyakran egy-egy „folyódelteként” szélesül ki. Erre csupán néhány példát említünk. A budapesti könyvnyomdák és kiadók fejezetrésze immár huszonnégy könyvtipográfiát tekint át, a periodikáké pedig száznyolcvan irodalmi folyóirat, lap tevékenységének könyvészetét tartalmazza. Az irodalmi társaságok anyaga – köztük a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság – hűz sűrűn nyomott oldalt tesz ki, a pályázatoké szinte annyit. A színház-történeti fejezet – melynek összeállítása nem elsősorban egy irodalomtörténeti bibliográfia feladata! – majd negyven oldalra rüg itt.

A kézikönyv második része az *Egyes szerzőkre* vonatkozik, mely e kötetben az A–Gy betűk címszavait öleli fel. Folytatását (H–Zs) a 4. kötetben adja majd közre a vállalkozás. Szempontjairól, válogatási elveiről a szerkesztők oly pontos tájékoztatást adnak, hogy célravezetőbb azt saját szavaink helyett az olvasó számára ideiktatnunk. Eszerint „... Egy-egy szerző személyi bibliográfiája három fejezetre (*Bibliográfia. Szövegek. Irodalom*) tagolódik. A *Szövegek* c. fejezeten belül a *Kiadások* c. alfejezetben a tudományos igényű (ún. »kritikai«) szövegkiadások, továbbá életműsorozatok, összegyűjtött műveket tartalmazó kötetek könyvészeti adatait adtuk közre. A *Kisebb szövegközlések* cím alatt azoknak a folyóiratokban, gyűjteményekben megjelent szövegközléseknek az adatai kerültek besorolásra, amelyeknek elsődleges célja... a kisebb terjedelmű irodalmi alkotások közzététele. A *Levelezés* c. alfejezet az író által írt levelek önálló kötetben, folyóiratban vagy gyűjteményben megjelent publikációinak az adatait tartalmazza. . .

Az *Irodalom* c. fejezet az íróra vonatkozó *általánosabb* jellegű szakirodalom, továbbá az önállóan megjelent (ill. színművek esetében a bemutatott) *egyres művekkel* foglalkozó tanulmányok, kritikák válogatott bibliográfiája. Az íróra *általában* . . . vonatkozó irodalom bibliográfiája a kisebb anyaggal rendelkező szerzők esetében pedig további tematikus bontásban (összefoglaló munkák, életrajzi források és feldolgozások, az író munkásságával, értékelésével foglalkozó írások, az író hatása, utóélete, műveinek kiadástörténete, külföldi fogadtatása) rendeződik el. . . A nagyobb szakirodalommal rendelkező írók anyagában a *Nyilatkozatok, vallomások* c. alfejezet, amely voltaképpen a kisebb szövegközlésekhez tartozna — mégis az *Irodalom* c. főfejezetben belül az *Életrajzi források és feldolgozások* szak alfejezeteként szerepel, abból a célból, hogy a kézikönyv használója így egységesebb életrajzi és pályaképet nyerhessen az íróról. . . Az *Irodalom* c. főfejezetet az író egyes önállóan megjelent, ill. — színművek esetében — a bemutatott művekről szóló recenzió- és tanulmányanyag zárja az *Egyres művekről* címszó alatt.”

Kötetünkben a szerzői bibliográfiák anyaga — többek között olyan klasszikus, illetve jelentős alkotóra vonatkozó szakirodalmat ölel fel, mint Arany János, Arany László, Benedek Elek, Bródy Sándor, Csiky Gergely, Gárdonyi Géza, Gyulai Pál. Ezek közül külön meg kell emlékeznünk az Arany János-címszóról, mely válogatott jellege mellett is hallatlanul nagy anyagot fog át. Szellemi minőségéről pedig csak annyit, hogy külön alfejezetet kap benne — többek között — a költő egyénisége, világnézete, politikai felfogása, társadalomszemlélete; életének egyes szakaszai; kapcsolata kortársaival; egyéb életrajzi források; kéziratok, tárgyi dokumentumok, Arany-portrék; kifejezései (szó- és szólásmagyarázatok); irodalmi kapcsolatai, irodalmi párhuzamok; kultusza; Arany és az irodalomtanítás; kiadástörténet, szövegkritika, az Arany-művek illusztrációi. Nem kevésbé lényeges, hogy szinte minden jelentős Arany-mű szakirodalmát is tartalmazza a vállalkozás. Mindennek ellentétéként: még a mára teljességgel elfeledett, csak az Arany-kutatás által számon tartott Fejes István költőről is 17 tétel szól!

Próbb hiányosságokat persze szóvá lehet tenni, de minek keressünk — ilyen anyaggazdaság mellett — további „csomókat a kákán”? Inkább örüljünk: a 19. század második felének kutatása éppoly nélkülözhetetlen segédeszközzel gyarapodott, mint ezt megelőzően a korábbi korszakoké.

* * *

Bibliográfiánk 7. kötete² — a címből is kitűnően — folytatása az 1905–1945 közötti magyar irodalomtörténet személyi részének. Míután az előző kötet, a hatodik több mint egy évtizeddel ezelőtt, 1982-ben került a közönség kezébe, célszerű lesz előszavából úgyszintén felidézni néhány elvi szempontot, illetve gyakorlati tudnivalót — azok e kötet felépítését, szerkesztését is meghatározzák.

A szerkesztői bevezető mindenekelőtt arról tájékoztat, hogy a vállalkozás négy kötetben — a sorozat 5–8. kötetében — adja közre a 20. századi magyar irodalommal foglalkozó szakirodalom bibliográfiáját. Az 5. kötet a 20. századi magyar irodalomra vonatkozó *általános* részt tartalmazza majd, magában foglalva az 1905–1970 közötti időszak magyar irodalmának történetét feldolgozó kézikönyvek, segédkönyvek, monográfiák stb. adatait. A 20. századi magyar irodalom bibliográfiájának *személyi* része tölti ki a sorozat további három kötetét. A 6–7. kötetbe azokra az írókra vonatkozó irodalom bibliográfiája került, akikkel a szakirodalom már 1945 előtt is foglalkozott, illetve akiknek a tevékenysége már 1945 előtt számottevő volt. A 8. kötet pedig azoknak a szerzőknek munkásságára, annak kritikai visszhangjára vonatkozó bibliográfiát tartalmazza, akik 1945 után indultak.

A gyűjtés és válogatás elvi, módszertani szempontból általában az előző köteteknél bevált gyakorlatot követi. S ami azokban bevált, az itt is eredményes — mint ahogyan a szerkesztés gondossága, a filológiai akribia, a koncepciótudat, az irodalomtörténeti felkészültség, s mindenekelőtt a tárgy szerete is megegyezik a sorozat régebbi darabjaival. E kötet szerkesztői, Botka Ferenc és Vargha Kálmán is igen nagy munkát végeztek: erről már a kötet elején közölt rövidítésjegyzék tanúsodik (pontosabban az abba foglalt periodikumok és emlékkönyvek sorozata), még inkább a címszavak sokasága, mindenekelőtt pedig a

² BOTKA Ferenc — VARGHA Kálmán: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. 7. köt. 1905–1945. Személyi rész. II. L–Zs. Sorozatszerk. VARGHA Kálmán és V. WINDISCH Éva. A szerkesztésben részt vett SZERB Antalné. A kötet munkatársai B. HAJTÓ Zsófia és STAUDER Mária. Bp. 1989. 790 p.*

bennük közzétett ismeretömb. A megoldott feladat összetettségét és bonyolultságát jelzi különben, hogy e kötetben olyan fajsúlyú alkotók kerültek feldolgozásra, mint — többek között Lukács György, Márai Sándor, Molnár Ferenc, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Németh László, Radnóti Miklós, Schöpflin Aladár, Sík Sándor, Sinka István, Szabó Dezső, Szabó Lőrinc, Szomory Dezső, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Tóth Árpád, Vas István, Weöres Sándor. E névsorhoz aligha kell kommentár.

A válogatás felosztási rendszere is azonos a 3. kötetével: a bibliográfiát itt is az írók szövegei követik (kiadások, levelezés), majd az irodalom (nyilatkozatok, vallomások; tanulmányok, cikkek) s a címszót az egyes művekről szóló írások jegyzéke zárja. A legnagyobb írók esetében azonban ez a beosztás ehelyütt is sokszorosan kibővül (természetesen alkalmazkodva az életmű jellegéhez és jelleméhez), — s hogy mennyire, azt például a Móricz Zsigmondról alkotott bibliográfia mutatja. Itt leginkább az irodalmi munkásságról gyűjtött anyag rendszere árulja el a bővülést. Ez a következő: általános értékelések, portrék; regényei; novellái; egyes novellái; drámái; költészete; a tanulmányíró, publicista; a szerkesztő; nyelve, írói eszközei, esztétikája; irodalmi kapcsolatai; hatása, utóélete; külföldi fogadtatása, műveinek fordításairól; egyes műveiről. Úgy gondolom, ez a felosztási rendszer is önmagáért beszél.

Nemkülönben az itt és másutt közzétett cikk- és tanulmányanyag méretei. A mennyiség természetesen itt sem abszolút értékmérő, *valamit* azonban mindenképpen jelez — a minőségre is némiképp következtetést enged. Állításunk alátámasztására kiválasztottunk három címszót: Laczkó Gézáét, Márai Sándorét és Reichard Piroskáét. Egy jelentős, egy szerfözlött nagy és egy kevésbé jelentős íróét. E címszók számadatai beszédeseek — a kötet hasznosságát tanúsítók. Eszerint Laczkónál 5 kiadást írnak le bibliográfiailag, a nyilatkozatok-vallomások alfejezet 12 írást sorol fel 1914–1949 között (annotálva!), a tanulmányok, cikkek sorában 25 írás megjelölése olvasható (az első 1921-ből, az utolsó 1966-ból), az egyes művekről szóló összeállítás pedig az író 15 könyvéről, illetve színpadi bemutatójáról közöl 79 írást. Szerzői közül egypár: Féja Géza, Schöpflin Aladár, Keresztury Dezső, Király György, Bálint György (többször), Németh László, Szabó Zoltán. (E névsor egyébként jelzi: egykor kik vállalkoztak kritikáira. A közzétett folyóiratok listája pedig azt is, hogy milyen kritikai visszhang köszöntött egy-egy figyelmet érdemlő alkotást.)

A Márai-szócikk összes lényeges számadata szétfeszítené recenziók kereteit, ezért csak annyit: az író általános megismeréséhez 85 tanulmány, cikk leírása visz közelebb, egyes műveinek jegyzéke pedig 49 alkotásának kritikai reagálásáról ad számot. Az utóbbi rovatban 565 írás bibliográfiai adatait gyűjtötték össze. Az első 1918-ban, az utolsó 1970-ben kelt, — recenzenseinek személye pedig akár szimbolikus is lehetne: 1918-ban a Máraihoz oly közel álló Kosztolányi Dezső, 1970-ben (bibliográfiánkban utoljára) Rónay György írt Márai valamely művéről. Harmadik „író-példánkat”, Reichard Piroskát, a Nyugatmozgalom költőnjét azért választottuk ki, mivel őt ma már csak a korszak kutatói tartják számon. Tájékozódásunkat 1 vallomás, 5 tanulmány, illetve cikk és az egyes műveiről szóló 8 kritika regisztrálása segíti ezentúl.

Eredetileg az volt a szándékunk, hogy a munka és teljesítmény gazdagságát illusztrálандó megidézzük még az egyik legnagyobb terjedelmű címszó, a Móricz Zsigmondról szóló fejezet számadatait is. Elálltunk ettől, mivel bízunk abban, hogy az olvasót az eddig elmondottak is meggyőzték a kötet kvalitásairól. Természetesen elképzelhető, sőt valószínű, hogy e kötetből kimaradt egy-egy író, vagy rossz helyre került egy-egy irodalomtörténeti reflexió. Ekkora tevékenység közepette ez elkerülhetetlen. Utánuk kurkászni — kicsinyesség lenne. Jelentősebb problémája a gyűjteménynek az irodalomtörténetesek életművének töredékes közlése (régelbi korokkal foglalkozó könyvek az előző kötetekben szerepelnek) — erről azonban a 8. kötet³ bírálatában szólnunk részletesebben.

* * *

³ BOTKA Ferenc: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. 8. köt. 1945–1970.* Személyi rész. Szorozatszerk. KÓKAY György és V. WINDISCH Éva. A kötet munkatársai B. HAJTÓ Zsófia és STAUDER Mária. Bp. 1991. Akadémiai K. 488 p.

Az 1945–1970 közötti magyar irodalomtörténet fejlődését bemutató bibliográfiát megítni nehezebb, mint az előző kiadványokat. A 8. kötet ugyanis csak a személyi részt tartalmazza, — az általános rész, mely a félmúlt és a készülő jelen irodalmi kérdéseit hivatott bemutatni, együtt fog szerepelni az 1905–1945 közötti korszakéval, s azt — utaltunk már rá — a még meg nem jelent 5. kötet tartalmazza majd. A jelent megítni általában sokkal nehezebb, mint a múltat, — hát még akkor, ha az ahhoz szükséges általános szempontokat nem ismerjük. (Zárójelben jegyezzük meg: a két korszak általános bibliográfiájának összeolvasztásához bizony sző fér. A két korszak feltételrendszere, történelmi-társadalmi adottságai sok vonatkozásban különböznek egymástól, az azonossá kreált általános rész vajon nem fogja-e összemosni a kettőt? Másrészt a bibliográfiásorozat eddigi kötetei mindig elkülönítették az egyes korokra vonatkozó általános részeket. Természetesen az új módszer eredményessége vagy problematikussága csak az 5. kötet gyakorlatának megismerése után fog kiderülni — a végleges ítélettel tehát várunk kell.)

A szerkesztői előszó szerint kötetünk azoknak a szerzőknek az anyagát tartalmazza, akik 1945 után indultak, vagy akiknek a műveiről csak 1945 után írtak. Emellett azonban a kötetben olyan szerzők is szerepelnek, akiknek már 1945 előtt is jelentek meg műveik, de róluk szóló írások abban az időben még nem születtek. S helyet kaptak itt olyan írók is, akikre vonatkozó, 1945 előtti irodalom csak az előző kötetek leadása után került elő — így, bár eredeti helyük a 6. vagy a 7. kötetben lenne, a szerkesztő szükségszerűen kötetünkben tette közzé anyagukat. Tegyük hozzá mindehhez: a 8. kötet lényegesebb vonatkozásban is különbözik az előzőektől. Olyan írói pályákat tartalmaz, melyeknek nagy része még nem zárult le: az 1970-es időhatár tehát itt jóval mélyebb cezúrát jelent, mint az előző kötetek periódushatárai. Alakuló-változó-kiteljesedő írói pályákról van szó, amelyeket az 1970-es záró időpont szükségszerűen elmetisz — azaz bibliográfiánk csak az írói utak egy részéről, rétegeről képes számot adni. Az 1970 óta eltelt, majd negyedszázados időszak áthidalásában viszont az olvasó segítségére vannak az OSzK 1971-től megjelenő éves bibliográfiái — általuk az olvasó kétségkívül közelebb juthat a mához.

Kötetünk abban is eltér az előzőektől, hogy nem nyújt relatív teljességet. Bevezetőjében a szerkesztő önkritikusan megvallja, hogy a vidéki napilapokat nem tudta felgyűjteni, mint ahogyan a szomszéd országok magyar nyelvű újságjait sem. A pozsonyi *Új Szó*, a bukaresti *Előre*, az újvidéki *Magyar Szó* — fontos lapok! — anyaga csakugyan hiányzik. A nyugati magyar sajtó vonatkozásában pedig a gyűjtés a *Látóhatár*, az *Új Látóhatár*, az *Irodalmi Újság*, a *Magyar Műhely*, valamint a *Katolikus Szemle* írásaira korlátozódott. *Nemzeti* bibliográfiáról lévén szó, a sorozat össznemzeti elve így bizony, kétségkívül kissé sérült. A szóban forgó anyagot feldolgozó eddigi bibliográfiák adatainak beépítése a vállalkozásba a hiányt nyilvánvalóan enyhítette, ám egészen nem pótolhatta. Így utóbb kiegészítésekre lesz szükség, melyek viszont a kötet használatát némileg nehézkessé teszik majd.

Az anyag jellegének megfelelően a szelekció enyhébb volt, hiszen az átnézett forrásokból majd mindent és mindenkit felvett. Talán túl enyhe is: olyan tollforgatókat, akiknek 1970-ig önálló kötetük nem született, addig pedig csupán egyetlen cikk adott hírt működésükről, s pályájuk azóta sem bontakozott ki, főlöské volt felvenni a gyűjteménybe. Helyettük inkább nagyobb gondot lehetett volna fordítani az irodalomtörténész szerzők munkásságára. A „filoszok” tevékenységének ugyanis csak egy része szerepel kötetünkben, másik része az általuk vizsgált történelmi anyagot magában foglaló, előző kötetekbe került át. Mint bevezetőjében említi a szerkesztő, e felemásságot úgy kívánta feloldani, hogy — idézem: ... az eddigi módszerrel felsorakoztatott adatokat egy utalóval egészítjük ki, amely felsorolja a tárgyalt szerzőnek mindazokat a műveit, amely és amelyeknek az irodalma egy másik kötetbe került.” A problémán ez a módszer kétségkívül enyhített volna — ha következetesen megvalósítják. Ilyen utaló ugyanis a kötetben hol van, hol nincs. Felsorolunk egypárat azok közül, ahol nincs, a teljesség bárminő igénye nélkül: Baranyi Imre, Czine Mihály, Dienes András, Fekete Sándor, Osváth Béla, Sükösd Mihály, Szalay Károly, Ungvári Tamás. Az irodalomtörténészek közül kiváltképp József Farkas és Sötér István „járt körül”: az előbbi kimaradt — önálló címszóként — a 8. kötet személyi részéből; az utóbbi pedig pályáját tudvalevőleg jelentékeny munkákkal már 1945 előtt megkezdte, így anyagának nagy része a 7. kötetbe került, egyes nagyobb művei azonban a 2., a 3. (esetleg más?) kötetekben is szétszórva található. S mivel a 7. kötetben még ez a hiányos utalásrendszer sem létezett, az életműve után érdeklődő olvasó bizony keresgélhet.

Még egy hiányérzetünkről: az egyes művek felsorolásában nélkülözzük a szerintünk szükséges műfaji jelzést. Az előző korszakok esetében ebben segített az irodalomtörténeti „tudás” patinája, a művek nagy részének ismerete. Itt viszont az anyagnak jóval nagyobb része ismeretlen az olvasó előtt. Az egyes művek felsorolásában címetek kapunk keletkezési évszámmal (ez önmagában nagyon értékes!) – az alkotások poétikai hovatartozására való utalás nélkül. E tény némileg megnehezíti az orientációt.

Örömmel számolunk viszont be arról, hogy kötetünkben Erdély, Felvidék, Vajdaság stb. írói végre a hazaiakkal szerves egységben, mint egyazon, oszthatatlan magyar kultúra, nemzeti irodalom részei szerepelnek. S arról, hogy Botka Ferenc műve egyszerűen egy nagyszabású recenziógyűjteménnyel ajánlékoz meg bennünket. Segítségével a korszak kritikusa – az előbb mlített problémától eltekintve – viszonylag gyorsan tájékozódni képes az írói életművekben, hasznosítani tudja az egyes alkotások kritikai visszhangját, s plasztikusan elé tűnik a művek egymásutánja, a pályának bennük tükröződő alakulása. De a recenziókban nemcsak az írók, költők az érdekesek, hanem a kritikusok is: bírálataikban az egyéni törekvések éppúgy megnyilvánulnak, mint a korszakellem – becses fogódzókat adva a kutatók számára, akik az 1945 utáni évtizedek szellemiségét, világképét, értéktételezését, normarendszerét stb. megismerni törekednek. Nem mi szólunk először arról, hogy a hiteles műbírálatban benne van a kritikus egész világnézet-képe, létértelmezése, emberfelfogása, társadalomlátása. Érdemi kritika és kritikus nincs teljes világnézetnyilvánítás, egy autonóm egyéniség önleplezése és önérvényesítése nélkül. Botka Ferenc bibliográfiája hatékonyan elősegíti majd a kor mentalitásának, tudatállapotának, értékrendjének tanulmányozását.

Más szempontból is érdemes tallózni e kötet címszavaiban. Gyakran megfigyelhetjük bennük az író és kritikus egymásra találásának folyamatát. Abban, amit a költő célul tűz ki, megerősítheti a kritikus eszmei–esztétikai–alkati azonosulása, szellemi közösségvállalása. S ebből az egymásra találásból a harmadik: a közönség is profitálhat; író és kritikus szellemi interferenciájában nem egyszer követhető irányok és törekvések rajzolódnak ki számára. A bibliográfia tehát segítheti őt napjaink értékrendi zavaraiiban.

Megannyi pályakezdest tükröz a 8. kötet: közöttük számos olyan írói indulást, amely azóta magas fokúan kibontakozott, nemegyszer klasszikus értékű művekkel gazdagítva literatúránkat. S az utóbbi pályák a történelem megpróbáltatásai ellenére folytatódást is jeleznek: arról vallanak, hogy irodalmunk sok százados múltjának java tendenciái e korszakban is továbbéltek és munkáltak, inspiráltak és meghaladásra készítettek. Ennek tudata vigasztalást nyújthat akkor is, ha e bibliográfiában esetleg sivarabb produkciók kommentárjaira kell kényszerűen rálapoznunk.

FENYŐ ISTVÁN

A Szentendrei Görögkeleti Szerb Püspöki Könyvtár. A könyvtár létrejötté, története szorosan összefügg a városka történetével, a szerbek magyarországi, többek között szentendrei letelepedésével.

Szentendre kapcsolatai a délszlávokkal a középkor utolsó szakaszában kezdődtek. Az 1389. évi szerencsétlen kimenetelű rigómezei (Kosovo Polje) csata után – amikor a szerbek vezére, Lázár cár (1372–1389) is török fogságba esett, majd a szultán rendeletére lefejezték – egyre nagyobb csoportokban húzódtak föl délről, s kerestek oltalmat Magyarországon, kértek kiváltságokat a magyar királyoktól. Ekkor több szerb család is eljutott Szentendrére. A szerbek még két hullámban érkeztek hazánkba. A második nagyobb csoportban érkezett menekültek akkor telepedtek le Szentendrán, mikor Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) Nándorfehérvárat Brankovics György (1427–1456) szerb despotával elcsérelte Szentendréért, amikor is 1428-ban a Délvidéken elesett Branicevo és Golubac vára. Utolsó nagy hullámként a szerbek az 1690-es belgrádi csata elvesztése után érkeztek az országra. Számukat pontosan nem lehet tudni, de Niles jezsuita XI. Kelemen pápának azt írta, hogy 1690-ben közel 60 ezer szerb jött Magyarországra.¹ Az ipeki pátriárka, egyházi főatya, Csernojevics Arzen (Arszenije Csarnojevity) vezetésével mintegy 40 nap alatt, elsősorban hajókon érkeztek a szerbek hazánkba.

¹ THIM József: *A szerbek története a legrégebbi kortól 1848-ig*. Nagy-Becskerek, 1892. 1–3. köt. egybekötve. 2. 95.

I. Lipót császár szabad vallásgyakorlatot, adómentességet, vajdaválasztási jogot, saját költségükön szabad templomépítést engedélyezett a betelepült szerbek részére.² A menekülők egy-egy vidékről — beográdi, ciprovaci, opovaci, pozarevacai kerületekből, Dalmáciából és Boszniából — érkező népcsoportonként, egyházközségenként együtt maradtak, mahalákban. Szentendre hét mahalára, azaz kerületre osztódott. Mintegy 8 ezer főre tehető azok száma, akik Szentendrén telepedtek le Csernojevics Arzén pátriárka vezetésével, és az uralkodóház védelme és oltalma alá helyezkedtek. A betelepült lakosság még az 1690-es évben építkezésbe kezdett. A legfontosabb építkezések a templomépítések voltak. Az első fából épült templom a hagyomány szerint 1690-ben a boszniai szerb menekültek által alapított és az Úr színváltozásának szentelt görögkeleti Preobrazsenszka templom. Az egykori fatemplom helyén ma a Szamárhegynek fordítva homlokzatát, a Visegrádra vezető útnak és a Dunának háttal áll a Preobrazsenszka templom. (Azért áll a díszesebb homlokzati része háttal a Dunának, mivel a pravoszláv hit szerint a templomok oltári részének kelet felé kell nézni.) Az 1741–46 között épített épületegyüttes szemben áll az ún. Tobakosok emlékkeresztje.³ Ezt a keresztet a szentendrei tobakosok (tímárok) állították a 18. században az egykori fatemplom helyén, ahol a Csernojevics Arzén ipeki pátriárka kíséretében ide menekült szerzetesek könyvmásoló műhelyt hoztak létre.

A szerb szerzetes menekülteknek ezt a csoportját a Raca kolostorbeliek alkották. E kolostorban, mely a Drina folyó mentén, Szerbia és Bosznia határán állott, már a 16. században volt könyvmásoló műhely. Mivel új hazájukban egészen a 18. század végéig nem volt a menekülteknek cirill nyomdájuk, a legszükségesebb könyvek előállítását könyvmásolás útján oldották meg. Zömmel egyházi rendeltetésű műveket, szertartáskönyveket másoltak, fordítottak és kommentáltak.

A Drina-menti Raca kolostor szerzetesei, akik Szentendrén is folytatták a könyvek másolását, neveikben megőrizték egykori kolostoruk elnevezését. Köztük a leghíresebb Jerotej Racanin, az első szerb verstan megalkotója.⁴

Kiprijan atya a szentendrei műhely megalapítója és tevékeny szerzője. Ő maga főleg dichimnusokat és egyházi énekeskönyveket másolt. Ezek a szerb nemzeti szentekhez szóltak. Kiprijan követte kora kéziratok könyveinek a stílusát. A műhely név szerint is ismert tagjai közül a legtehetségesebb Gavriel Stefanovic Venclovic volt. Gavriel már nemcsak másolt, hanem fordított is, és önálló, irodalmi értékkel bíró alkotása is ismeretes. Gavriel, akárcsak mestere, Kiprijan, előrajzolta, s csak ezt követően színezte, illuminálta munkáit. Szívesen alkalmazta az élénkzöld, a piros és a kék színt. Nemcsak fordított, hanem átdolgozott és kommentált is. Alkalmi beszédeit összegyűjtötte, s azok egy része nyomtatásban megjelent. Gavriel legnagyobb érdeme, hogy úttörőként jelentkezett a szerb népnyelv irodalmi terjedésében.⁵ A szentendrei műhely egyik legszebb ránk maradt darabja Gavriel Stefanovic Venclovic Március–április havi minejonja (havi énekeskönyv), eredeti bőrkötésben. A könyvmásoló műhely valamennyi tagjának, a név szerint is ismert Daniel, Mihail, Rafail munkái nemcsak nyelvezetben, hanem a díszítőelemekben is középkori hangulatot keltenek. Ez a gyűjtemény nagyrészt minejonból áll. Mind illumináltak, iniciálékkaal vannak ellátva, eredeti korabeli bőrkötésben. Valamennyi a püspöki könyvtár féltve őrzött darabja.

Huzsvik György, aki haláláig gondozója volt a püspöki könyvtárnak, több cikkben is bemutatta a könyvtárat és méltatta ránk maradt értékeit.⁶ Először az ő írásából szereztem tudomást a könyvtárról. A kéziratokat először az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtárában tekinthettem meg, 1984-ben. Majd lehetőséget kaptam az Egyházmegyei Gyűjtemény akkori igazgatójától, Vujicsics Sztóján úrtól,

² DÓKA Klára: *Szentendre története írásos emlékekben*. Szentendre, 1981. 129.

³ VOIT Pál: *Szentendre*. Kecskemét, 1977. 114.

⁴ CSUKA Zoltán: *A jugoszláv népek irodalmának története*. Bp. 1963. 122.

⁵ CSUKA Zoltán: *i. m.* 123.

⁶ HUZSVIK György: *A budai görögkeleti szerb püspöki és egyházmegyei könyvtár Szentendrén*. In: Pest megye könyvtárai. Szerk. PÁL Ernő. Bp. 1965. 143–147. H. Gy.: *Könyvmásoló műhely Szentendrén a XVII. században* = Pest Megyei Könyvtáros. 1963. 16. sz. 21–23. H. Gy.: *A Szentendrei Szerb Görögkeleti Püspöki és Egyházmegyei Könyvtár* = Pest Megyei Könyvtáros 1961. 10. sz. 17–20.

hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetemen írt szakdolgozatához kutatásokat végezhessek a könyvtárban. Jelenleg Daniel Krisztiy Budai Szerb Ortodox Egyházmegyei püspök hozzájárulásával és a gyűjtemény jelenlegi vezetőjének, Jaksity Iván tisztelendő úrnak a segítségével módom nyílt ezen – itthon és külföldön egyaránt kevesek által ismert – kéziratok újabb tanulmányozására.

A Szentendrén meglévő Venclovic-kéziratokon kívül a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémián található 15 Venclovic-kézirat a 31/40-7k/138. jelzetek alatt, egy kézirata a moszkvai Lenin Könyvtárban van Muzeji Rumjancova M-401. jelzet alatt, ezenkívül a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tulajdonában van két Kiprijan Racanin kézirat, 1/141. és 69/143. jelzetek alatt.⁷

Csernojevics pátriárka halála után (1706) hagyatéka, köztük könyvei is a szerémségi Karlócára kerültek. A jelenleg mintegy 25 ezer kötetből álló püspöki könyvtár tényleges megalapítása a püspöki katedrán hosszabb ideig működő és a Szentendrén elhalálozott Popovics Dénes (Dionysius) nevéhez fűződik. Popovics Dénes (1750–1828) szerb püspök – 1791-től – bibliofil ember hírében állt.⁸ Könyvtárából több más görög könyv mellett kéziratban meglévő fordításokat, 31 görög kéziratot is őriznek. Ebből 22 Zavirász György (1744–1804) görög irodalmár kézirata, és 9 kéziratot bizánci jelölésű görög neumas könyv is található Popovics Dénes gyűjteményében. Közülük négy Kyrianides Demetrios műve, melyet 1793–95 között másolt Pesten.⁹

Tovább gyarapodott a könyvtár Sztojkovics Arzén budai püspök (1853–1893) hagyatékából fennmaradt több ezer művel. A görög kéziratok és nyomtatott könyvek száma meghaladja az 500 bibliográfiai egységet. Zubkovics György budai püspök (1912–1951) hagyatéka is gazdagította a könyvtár állományát. Könyvtára a korszak bölcséleti, irodalmi, lexikográfiai, teológiai és történelmi műveinek legjavát öleli fel. Jelentős a könyvtár periodika gyűjteménye, iskolai tankönyvek, rendeletek, sematizmusok, a nyelvészeti, szlavisztikai állománya. A püspöki könyvtár az utóbbi években a szentendrei „Javor” szerb egyesület volt könyvtárának mintegy 500 kötetével is gyarapodott. A „Javor” egyházközségi művelődési és dalárdaegyletként működött e század elején Szentendrén.

1960-ban került a püspöki könyvtárba a Tolna megyei Grábóc kolostor mintegy négyezer kötete. A grábóci kolostort a Dalmáciából menekült szerzetesek alapították 1585-ben. A kolostor több mint négy évszázados fennállása alatt létrejött gyűjteménye nagyon értékes 15–18. századi kéziratokból, ősnomtatványokból, 18–19. századi nyomtatott könyvekből, 19. századi ritka periodikumokból áll.

A könyvtár állománya az utóbbi időben magánadományokkal, személyi hagyatékkal és a már nem működő egyházközségek könyvadományaiával is gyarapodott. Így került a könyvtárba Vác, Balassagyarmat, Győr, Baja, Rácalmás, Székesfehérvár, Nagykanizsa egy-egy, valamint Szentendre három templomának anyaga, mintegy 600 kötet, melyek között értékes kéziratok, ősnomtatványok, könyvritkaságok is találhatóak.

A könyvtár maga annak a gazdag szerb gyűjteménynek a része, amely a könyveken, kéziratokon, levéltári anyagokon kívül műkincsekből, ikon- és ötvösgyűjteményből, textilai, grafikai anyagból áll. Ez a gyűjtemény a magyarországi szerb műkincsek és gyűjtemények megóvása, tudományos feldolgozása, valamint korszerű körülmények között történő tárolása és bemutatása érdekében alakult. 1979-ben jött létre a megállapodás a Budai Görögkeleti Szerb Püspökség, illetőleg a Kulturális Minisztérium és az állami Egyháziügyi Hivatal között a szerb egyházművészeti és tudományos gyűjtemény létrehozásáról.¹⁰

A gyűjteményt Szentendrén, a szerb püspökség épületében hozták létre. Még 1979-ben bezárták az épület állagmegóvását, fertőtlenítést, konzerválást, restaurálást, majd megkezdték az épület felújítását. A magyarországi szerb kultúrájának feldolgozására megalakult a Belgrádi Akadémia mellett működő „Szentendre Bizottság”. Egyik legfontosabb feladatának a gyűjtemény részét alkotó könyvtár

⁷ REGYEP, Jelka: *O letopiszu manasztira Grabovca* = Godisnjak filozofszkog fakulteta u Novom Szadu. 1967. Knyiga 10. 291.

⁸ MARGALITS Ede: *Szerb történelmi repertórium. 1. köt.* Bp. 1918. 193–195.

⁹ FÜVES Ödön: *Neumas énekeskönyvek és Zavirász György munkáinak kéziratai Szentendrén* = Antik Tanulmányok. 1961. 8. köt. 3–4. sz. 293–299.

¹⁰ Népszabadság 1979. március 23.

állományának megóvását, feldolgozását jelölte meg. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Szerb Nemzeti Könyvtár jelentős akciókat szervezett ennek érdekében. Így 1969-ben összegyűjtötték a grábóci és a szentendrei gyűjtemény filigranológiájának (vízjeleinek) egy részét. Ugyanebben az évben a két gyűjtemény kéziratos anyagát mikrofilmre vették. A mikrofilmeket az Országos Széchényi Könyvtárral közösen a Szerb Nemzeti Könyvtár készítette, és a mikrofilmek a Szerb Nemzeti Könyvtárban is megtalálhatók. A fiatalabb budai iskolai kéziratok és az újonnan feltalált kéziratok nincsenek mikrofilmre véve, néhány kéziratot kivül, amelyeket az Országos Széchényi Könyvtár konzervált. Restaurálásukra sajnos az Egyházművészeti Gyűjteménynek nincs pénze.

A Szerb Nemzeti Könyvtár szakemberei 1976 óta több alkalommal is itt tartózkodtak Szentendrén, és a püspöki könyvtár állományának feltárásával foglalkoztak. Elkezdték a könyvtár állományrészeinek katalógizálását, leltárba vételét. A kéziratos művek és ősnymtatványok nyomtatott katalógusa 1991-ben megjelent. Ez az eddig legjelentősebb szerb kiadvány, amelyik bemutatja a könyvtár állományát.¹¹

1990-ben, a szerbek Szentendrére (Magyarországra) településének 300. évfordulója alkalmából a Szerb Egyházművészeti és Tudományos Gyűjtemény mint legjelentősebb, leggazdagabb hazai szerb egyházi gyűjtemény megnyílt a nagyközönség számára.

NEMES ERZSÉBET

¹¹ SZINDIK R., N. — GRAZDANOVITY-PAJITY, M. — MANO-ZISZI, K.: *Opisz rukopisza i starih stamparih knjiga biblioteke srpske pravoslavne eparszije Budimszke u Szentandreji*. Beograd-Novi-Szad, 1991. 96–129.